

Onze weg naar systeemverandering

Veiligheid in de tijd van het neoliberalisme

“We can’t solve problems by using the same kind of thinking we used when we created them.”(Albert Einstein)

Robin Brouwer , maatschappijfilosoof, e-mail: robin.r.brouwer@gmail.com

Inleiding

In deze tijd van crisis lijkt veranderen een trend te worden. De trainingsprogramma’s over MVO, duurzaamheid en business ethics zijn razend populair. Maar, wat dienen we eigenlijk te veranderen en in wat voor wereld leven wij eigenlijk? Wie de media volgt merkt dat we sinds de crisis in verwarring zijn. Zo horen we economen die aangeven dat ons systeem failliet is en we niet meer op de oude voet door kunnen gaan, terwijl politici alleen maar spreken over meer consumeren, koopkracht en groei. Op het terrein van de zorg, veiligheid, onderwijs, infrastructuur, bouw en de banken ontbreekt eveneens een duidelijk beeld van de situatie. Een gedegen kritische analyse van ons neoliberale maatschappijstelsel is noodzakelijk. Vandaar dat ik een schetsmatige diagnose van onze situatie wil geven om daardoor de weg voor een remedie zichtbaar te maken.

Diagnose

Ons maatschappijstelsel heeft zich de afgelopen twintig jaar ontwikkeld in de richting van een marktsamenleving. Letterlijk elk aspect van ons leven moet vermarkt worden. We vinden het dan ook doodnormaal om ons zelf en elkaar als een product –een ding– op te vatten. Mensen zijn tegenwoordig trots als ze een ‘brand’ zijn geworden en als verkoopwaren in de etalage liggen. De Amerikaanse filosoof Michael Sandel kwam in 2012 met een boek waarin hij de gevolgen van de marktsamenleving in kaart bracht (‘What money can’t buy. The moral limits of markets’, 2012). De talloze voorbeelden die hij hanteert tonen de uitwassen van ons neoliberale kapitalistische stelsel. Zo zijn er ouders die hun kinderen geld geven als ze dankjewel zeggen of zich goed gedragen op school. Er zijn mensen die, in ruil voor geld, een reclametatoeage op hun voorhoofd laten zetten. Er zijn artsen die hun patiënten een ernstiger diagnose geven om zo meer medicijnen om te kunnen zetten. In Amsterdam en andere grote steden worden we geconfronteerd met het fenomeen ‘seks tegen prestatie’. Het betreft hier tieners die zich in parkeergarages vrijwillig prostitueren om van het geld merkkleding te kunnen kopen. In de zorgflat is tante Jo niet langer die gezellige oude dame; onder het neoliberalisme, waar zorg een concurrerende markt is, is zij een zorgcliënt, een kwantificeerbaar afzetpunt in een zorgserviceketen. Onderwijzers leveren edutainmentproducten en hebben te maken met de grillige eisen van hun consumentjes (vroeger ook wel leerlingen genoemd) en hun ouders – die steeds vaker beroep aantekenen tegen de beslissingen van de school. Ook weten we van het morele faillissement dat in de financiële sector is opgetreden – hoe mensen op legale wijze konden gaan speculeren met het geld van anderen. En, dit is nog lang niet alles. We weten dat we het met afvalscheiding en met afbreekbare bekertjes niet gaan redden in de race tegen de klok om tijdig te verduurzamen om onze planeet veilig te stellen – want, de marktsamenleving is niet duurzaam, integendeel. In relatie met het thema van dit congres is door de gebeurtenissen bij o.a. ChemiePack en Odfjell, maar ook in de zorg duidelijk dat veiligheid in werkelijkheid niet meer als de morele waarde geldt, zoals die in de samenleving correct en wenselijk wordt geacht. Het niveau van veiligheid hangt af van de economische conditie van de organisatie. En als het financieel spannend wordt, wordt veiligheid als eerste geofferd.

Individualiseren

Een ander belangrijk kenmerk van onze neoliberale werkelijkheid is het individualiseringsproces. We leven in een zogenaamde ‘risicosamenleving’. Dit betekent dat het individu de ander voornamelijk als een risico, als een bedreiging voor diens eigenbelang en diens vrijheid is gaan beschouwen. Een mooi voorbeeld hiervan komt uit de infrasector. Een tunnelbeheerder, verantwoordelijk voor de aanleg van een tunneltracée, gaf tijdens een interview aan dat de acht stakeholders die bij de aanleg moeten samenwerken, elkaar voornamelijk als concurrenten zien. Zo wordt de communicatie tussen hen voornamelijk door juristen bepaald. Indien een van de partijen een externe wetenschappelijke onderzoeker inhuurt om bijvoorbeeld bodemonderzoek te doen, doen de anderen dit ook uit vrees

dat de wetenschapper niet onafhankelijk rapporteert. De kosten en duur van infraprojecten lopen dan ook gigantisch op. De Noordzuidlijn is, zo laat een recente publicatie zien, een duidelijk bewijs van deze tendens.

Door de privatisering van het openbaar vervoer en de nutsbedrijven (het onteigenen van gemeenschappelijke eigendom) is het individuele belang op de voorgrond komen te staan. De neoliberale samenleving, met haar doorgeschoten marktwerking en individualisering, keert zich tegen het samenwerken en daarmee tegen een renderende economie.

Veiligheid

Maar ook op het terrein van de veiligheid herkennen we tal van perversies die gelden als de uitwassen van ons systeem. Omdat de zorg niet langer gestoeld is op humaniteit, solidariteit en een besef van de waarde van het samenleven, maar louter nog als commerciële markt wordt opgevat, zijn we het morele kompas volledig kwijt. Maatschappelijk verantwoord bestuur is ver te zoeken als jaarlijks 2000 patiënten overlijden (6 volle Boeings!). Dat we dergelijke cijfers niet serieus nemen komt niet alleen omdat deze mensen één voor één sterven – waardoor deze ‘ramp’ dus niet als urgent wordt beschouwd –, maar door het feit dat het neoliberale denken andere prioriteiten stelt. Een ziekenhuis moet, net als een universiteit, school of bejaardentehuis, een renderende onderneming zijn. Recent werd bekend dat er in Nederland per jaar tienduizenden onnodige operaties worden uitgevoerd om de ziekenhuizen uit de financiële zorgen te houden (Vrij Nederland, 19 januari 2013). Voor de ziekenhuizen die de afgelopen jaren door onveiligheid in het nieuws kwamen (Emmen, Nijmegen, Almelo, het Maasstadziekenhuis en Spijkernisse), geldt dat het risico op aansprakelijkheid en de juridisch-economische consequenties bij ongevallen of nalatigheid, zwaarder wegen dan de maatschappelijke verantwoording. Openheid van zaken, transparantie en het gemeenschappelijk nemen van verantwoording zijn in deze neoliberale wereld –waar solidariteit een vies woord is– ver te zoeken. De zorgpremies gaan omhoog, zo ook de financiële belangen van de kleine elites die hier hun voordeel mee doen.

Ook arbeidsveiligheid is een probleem. De cijfers spreken over ongeveer 85 dodelijke arbeidsongevallen per jaar, maar over de ruim 3000 mensen die volgens de Arbobalans ieder jaar overlijden als gevolg van beroepsziekten, hoort men niemand. Ze overlijden namelijk pas als ze al lang uit het arbeidsproces zijn verdwenen.

In de bouw bestaat er nog steeds geen uniforme sectorbrede veiligheidscode. De grote opdrachtgevers en -nemers werken qua veiligheidseisen nog steeds langs elkaar heen en hanteren hun individuele maatstaven. Het outsourcen van risico en aansprakelijkheid is daar een gangbare praktijk. Vandaar dat ook in deze sector de jurist een dagelijkse gast aan huis is. Deze juridificering van de samenleving, die een wildgroei aan regels en procedures met zich meebrengt, is een rechtstreeks gevolg van de neoliberale marktsamenleving die wij met zijn allen in de jaren negentig hebben omarmd. De vrijmarktsamenleving zou ons geluk en welvaart brengen wat, zo meenden wij met z’n allen, voldoende reden was om solidariteit en gemeenschapszin op te offeren. De cijfers laten inmiddels zien dat de beloofde economische groei een sigaar uit eigen doos was, omdat we als consument zelf voor de kosten opdraaien. De door het stapelen van fictieve investeringen veroorzaakte uitholling van ons systeem, zal niemand nog als ‘vooruitgang’ durven kenschetsen.

Het is ronduit cynisch te noemen dat bovenvermelde problematiek nauwelijks tot ons denken doordringt. Allerlei mythen, zoals het idee dat de juridificering (meer regels) het gevolg zou zijn van een overrijverige overheid, of dat marktwerking tot meer vrijheid en minder bureaucratie zou leiden, bepalen nog steeds de in de media gevestigde opinies. Iedereen geloofde dat het privatiseren van zorg, onderwijs, energie, infrastructuur en cultuur en het terugdringen van sociale voorzieningen de kwaliteit én de prijs ten goede zouden komen en zou bijdragen aan meer democratie. En hoewel de crisis sinds 2008 de scheuren in ons systeem pijnlijk bloot legt, leidt dit geenzins tot een kritische reflectie op ons systeem en onze manier van leven; integendeel, het heeft het geloof in vermarkten en bezuinigen (saneren) alleen maar versterkt. Om een beeld te krijgen van de mate waarin wij door de neoliberale utopie worden beïnvloed, kunnen we het CPB als voorbeeld nemen. Want, niemand staat er bij stil dat de rekenmodellen die door het CPB worden gebruikt om overheidsbeleid en partijprogramma’s door te rekenen, gestoeld zijn op dezelfde foute marktutopie die door de inmiddels achterhaalde profeten van het neoliberalisme – Allen Greenspan en Milton Friedman – werden ontwikkeld. Daardoor is ook voor het CPB de op eigenbelang en hebzucht gebaseerde marktdoctrine nog steeds het gangbare paradigma. Vandaar dat politici, bedrijfsleven en de media deze doctrine als enige ‘realiteit’ beschouwen.

Veranderen

Dat we moeten veranderen mag duidelijk zijn. Wanneer we kijken naar het veranderdenken dat zich de laatste decennia heeft gemanifesteerd, dan kunnen we zien dat een groot deel daarvan niet gestoeld is op een daadwerkelijke analyse van ons systeem en niet gemotiveerd wordt door een verlangen om tot systeemwijziging te komen. Einstein gaf al aan dat je een systeem niet kunt veranderen wanneer je vanuit de paradigma's van datzelfde systeem blijft denken. Veel toonaangevende veranderaars doen dat echter wél en daarom blijft veel veranderdenken gevangen in het bestaande. Ik zal dit met een voorbeeld illustreren.

Afgelopen jaar bezocht ik een conferentie die aan 'veranderen' was gewijd. De organisatie had de aanwezigen gesitueerd in een luxe ambiance. Omdat er een internationaal vermaarde spreker was uitgenodigd bedroeg de entreprijs 500,- euro voor één dag. De dagvoorzitter liet blijken dat veranderen hip was en dat wij, de aanwezigen tijdens deze dag, de nieuwe trendsetters waren. Tijdens de dag werd veel gesproken over veranderen. Veelzeggend was echter dat de onderliggende structuurproblemen van ons maatschappijstelsel onbesproken bleven. Het idee dat de marktsamenleving en haar utopie zelf oorzaak van het probleem zijn, kwam niet bij de aanwezigen op. Einstein memorerend kan men stellen dat dergelijke, zichzelf als modieuze trend presenterende initiatieven niet zullen bijdragen aan werkelijke verandering en eerder de oorzaak van het probleem zullen zijn. Dit verklaart waarom de banken al jaren aan MVO, duurzaamheid en bedrijfsethiek doen en gelijktijdig een financieel en moreel faillissement hebben veroorzaakt.

Remedie

Terwijl we bij een remedie doorgaans denken aan dat wat we kunnen 'doen', zullen we om een systeemverandering mogelijk te maken eerst tot bewustzijn, tot 'denken' moeten komen. Want, het merendeel van ons is zich slechts vaag bewust van de wereld waarin wij leven en volgt de opinies die het paradigma voorschrijft. Willen we echter met een échte oplossing kunnen komen, is feitelijke kennis en inzicht in de perverse achtergronden van ons systeem nodig. Het stellen van een diagnose en daarbij niet weglopen voor de feiten die thans bekend zijn, is stap één in een reeks naar een goede remedie. Vervolgens zullen we tot een wezenswijziging moeten komen. Dit betekent dat de mentaliteiten die zich in ons ophouden, die gestoeld zijn op het najagen van eigenbelang en het immorele fundament van het neoliberalisme uitmaken, moeten plaats maken voor een andere houding die uitgaat van gedeelde verantwoordelijkheid, solidariteit (samenwerken en samenleven) en humaniteit. Zo'n wezenlijk andere grondhouding zullen wij (van) elkaar moeten leren en zal ook onderdeel moeten zijn van opvoeding en onderwijs van de volgende generatie. Pogingen om het systeem te veranderen door middel van meer wet- en regelgeving zijn gedoemd te mislukken. Werkelijke verandering is alleen mogelijk als een andere ethische gezindheid door ons in de praktijk wordt gebracht. Pas dan wordt het mogelijk om samenleven, economie en democratie zo te organiseren dat wij als burger daadwerkelijk zin en inhoud aan het (samen) leven kunnen verbinden. Voor de wereld van de veiligheid betekent dit dat we de criteria voor veiligheid niet langer zullen koppelen aan economische motieven, maar zullen verbinden aan de intrinsieke waarde van het leven van onze medemens. Het geven van zorg aan anderen zal dan niet langer beschouwd worden als een markt, maar gezien worden als het terrein waarin wij als mensen de waarde van de humaniteit aan elkaar bewijzen. Primaire levensbehoeften, de basis voor beschaving (wonen, zorg, onderwijs, energie, water en voeding), zullen niet langer worden blootgesteld aan het roulettekapitalisme van speculanten, maar zullen door ons worden verankerd in de democratie. Dat wil zeggen dat wij als samenleving te allen tijde het recht op deze primaire behoeften moeten kunnen doen gelden. Deze systeemverandering is dichterbij dan wij denken! U en ik kunnen daar nu al een begin mee maken!

"Do not ask what your country can do for you, but what you can do for your country"
(John.F. Kennedy)

<http://www.veiligheidskunde.nl/congres2013-plenair>